

Рецензия

**на дисертационния труд на Йото Валериев Йотов на тема:
„Българските земи и нашествията на късните номади в края на XI-XII
в.” за присъждане на образователната и научна степен „ДОКТОР”**

Рецензент проф. д-р Милияна Каймакамова

Проучванията от последните няколко десетилетия направиха още по-конкретна и реалистична картината върху политиката на Византия, поставила си за цел да задържи под своята власт територията и народа на Българското царство, завладяно от император Василий II (976-1025 г.) през 1018 г. Направените от специалистите наблюдения и констатации представляват солидна основа за разширяване и задълбочаване на характеристиката на българските земи, които попадат в една от трите гранични зони на империята, а именно северните Балкани. Затова по моя преценка темата на дисертацията е успешно избрана.

Общият обем на труда е 647 с. Важна съставна част от него са 5-те приложения към основния текст, посветени на изясняване на отделни въпроси, имащи пряко отношение към изследваната тема, както и каталозите, общо 3 броя, в които са представени използваните от автора монетни находки от България, Сърбия и Румъния и къснономадски амулети от XI-XII в. от района на Долния Дунав при анализирането на различните събития и процеси. Дисертационният труд е съпроводен и със значителен брой карти и изображения, които допълнително го обогатяват и визуализират. Отбелязаните характеристики на неговата композиция са важен показател за научните качества, умения и професионални практики, придобити от Й. Йотов по време на изследователската си дейност, предхождаща написването на дисертацията.

В структурно отношение дисертационният труд е организиран в увод, три глави и заключение. Всяка една от главите е разделена на отделни части. С обособяването им се създава нагледна представа за кръга от проблеми, станали предмет на изследване в изложението му. Същевременно чрез тях се прави сполучлив опит за периодизация на историята на българските земи, пречупена през призмата на номадските нашествия и византийската политика срещу тях в периода от края на X до края на XII в.

Уводната част на труда разкрива убедително цялостната методология на изследването. Неговата цел е ясно формулирана и се свежда до проучването на „нашествията на късните номади в българските земи в края на XI-XII в., последствията от тези военни конфликти и настъпилите етнодемографски промени“ (с. 6). Задачите, които Йото В. Йотов си поставя с оглед на нейното постигане, са също точно посочени и обяснени в уводната част на труда. Коректно е разяснена и методиката, следвана от него. Става ясно, че хронологично-тематичният принцип има определящо

значение при подредбата на изследвания материал. Много добре са обосновани териториалният и хронологическият обхват на изследването. Прегледът на изворите (писмени и веществени) и литературата по разглежданите в дисертацията проблеми има обзорен характер и говори за отличната историографска осведоменост на автора. Ще изтъкна, че Й. Йотов е направил първия успешен опит за систематизация на разнородните по състав извори, включващ исторически съчинения, нумизматични, сфрагистични, епиграфски и други археологически паметници, а така също топонимични и ономастични данни. С това той допринася за създаването на една цялостна представа относно изворовата база на изследваната от него проблематика. Тук е мястото да изтъкна, че докторантът е издирил и използва 11 броя нови оловни печати и 12 броя нови сборни монетни находки от Североизточна България, които хвърлят допълнителна светлина върху византийската администрация в българските земи и някои събития от тяхната история през XI-XII в. С обнародването им той прави солиден научен принос.

Глава първа „Българските земи и късните номади в периода края на X – края на XI в“ е посветена на установяването на византийската власт в североизточните предели на Българското царство след превземането на неговата столица Преслав от император Йоан Цимисхий (969-976) и победата му над киевския княз Светослав (964-972) през 971 г. На подробен анализ са подложени редица въпроси, които са пряко свързани с процеса на въвеждането на византийската военно-административна система на управление в окупираната от империята територия. От съществено значение е изводът на докторанта, че на този етап от проучванията няма преки археологически свидетелства за византийски контрол на териториите, разположени по левия бряг на р. Дунав (с. 43). Несъмнен принос представлява стремежът на дисертанта да конкретизира още повече представата за разположението на византийските гарнизони в крепостите и градовете в района на Долния Дунав. Това е постигнато посредством съчетаването на данните от византийските хроники и истории от периода с тези за монетната циркулация в Долнодунавските земи в периода от 971 – до началото на къснономадските нашествия през 1026/27 г. Посочено е значението на оловните печати с възможна датировка от края на X-XI в. за уточняване разположението на византийската администрация не само в главните крепости по р. Дунав, но и във вътрешността на Добруджа.

Представените накратко научни спорове сред специалистите относно датировката на създадените византийски военно-административни единици обуславят разглеждането на този въпрос и от страна на колежата Йотов. Неговите наблюдения се основават главно на данни от оловните печати и някои сведения у византийските историци и хронисти. Убедителен е изводът на автора, че Йоанопол (Преслав), Дръстър и

Преславец са главните центрове на византийската власт в Североизточна България през първите две десетилетия след 971 г., а заплахата от печенежки нашествия и възстановяването на укрепителната система в пределите ѝ са показателни за необходимостта да се предприемат макар и кратковременни отбранителни и административни мерки. Разглежда се и разширяването на византийската власт към Видинската област и Средния Дунав. Въз основа на данните във византийските исторически съчинения и на археологическите проучвания се допуска, че възстановяването на българската политическа власт в част от земите на днешна Североизточна България и Добруджа е дело не само на цар Самуил, но и на местната българска аристокрация (с. 84).

При проследяването на византийската политика в северните Балкани, насочена срещу началните печенежки нашествия в техните предели през 1026-1027 г. се отдава значение на създаването на темната организация в българските земи в противодействие на нападенията на късните номади през втората половина на XI в.

Приносният характер на Първа глава според мен се определя от привличането и анализирането на нови или по-слабо използвани извори, които потвърждават неустойчивия характер на византийската власт в граничните територии около р. Дунав и създаването на условия за трайно заселване на печенеги в района около средата на XI в.

Втора глава „Българските земи и нашествията на късните номади във времето на Комнините (1081-1180)“ се състои от три части. Всяка една от тях разглежда поетапното византийската политика по отношение на печенеги, узи и кумани, които в последните две десетилетия на XI в. стабилизират позициите си в района на Долния Дунав. Добре известно е, че императорите от Комниновата династия си поставят за цел да възстановят стабилността в граничните зони на империята и нейните вътрешни области. Затова Й. Йотов пресъздава много подробно нейните прояви в Северните Балкани. Авторът е сметнал за необходимо да очертае в едри щрихи военнополитическото състояние на Византия в навечерието на възцаряването на Алексей I Комнин (1081-1118) и през първите години на управлението му. Историческият фон е засилен от разказа за произхода на императора, неговите пълководчески амбиции и превръщането на родствените му фамилии в опора на неговата власт. Познавайки добре изворите и особено нумизматичните и сфрагистичните паметници, дисертантът прави редица уточнения във фактологията на събитията, етническата принадлежност на номадските водачи, във вътрешната и външната политика на печенежките политически формации, включването на печенежки воители в състава на местното византийско гранично население, значението на Дръстър като монетарен център, усилията на Византия да възстанови своята власт на север от Стара планина и т.н. Отново както и в предходната глава той показва своята отлична

осведоменост по отношение на литературата, предхождаща неговото изследване. Това му позволява да вземе отношение по много от спорните въпроси, тясно свързани с темата на дисертацията. Сред тях са: локализирането на крепости и селища на юг от Стара планина, борбата с печенегите и куманите в самия край на XI в., започналият процес на съвместяване на подбалканското българско население с номадите, заселването на печенези и узи в Софийското поле и Поморавието след византийско-печенежката война от 1121-1122 г., потвърждаването на грабителския характер на куманските нападения през управлението на император Мануил I Комнин (1143-1180).

Трета глава „Етнодемографски процеси на Долния Дунав в периода края на X-XII в.“ е оригинална по замисъл и съдържание. В нея се търси отговор на два основни въпроса, а именно: 1) доколко в земите между р. Дунав, Стара планина и Черно море съществува българско население? 2) има ли въобще население в този район? Авторът прави опит да потърси решението им въз основа на данните в някои наративни извори, а така също в нумизматичните, сфрагистичните и други археологически материали. Основната заслуга на Й. Йотов е в създаването на една поцялостна представа за етнодемографските промени, които настъпват в Долния Дунав в хода на нашествията и заселванията на късните номади там. Използвайки данните в някои наративни извори като Унгарската рисувана хроника, Историята на Йоан Кинам и др., той допълва картината на обезлюдяването на днешна Добруджа в края на X в., а така също и през следващите две столетия. Изтъква се изтеглянето на българското население към крепостите, охранявани от византийските гарнизони в Плиска, Преслав, Дръстър, крепостите по Дунавския бряг и Черноморското крайбрежие, както и мигрирането на друга част на юг от Стара планина, където възникват селища в Подбалкана и подножието на Средна гора. Опирайки се на резултатите от археологическите проучвания, направени през последните години, се посочва и обратният процес, свързан с мигрирането на българското население на север от Стара планина по времето на Третия кръстоносен поход през 1189-1190 г.

Полезни за бъдещите изследвания са наблюденията на г-н Йотов върху състава на ромейското население в района на Долния Дунав. Те се базират на данните в някои от византийските исторически съчинения от XI-XII в., както и от византийската вносна керамика, открита от градовете, където са били разположени византийски гарнизони като Ветрен, Дръстър, Капидава, Исакча, Скала и др.

Втората насока в изследването на етнодемографските промени в района на Долния Дунав е свързана с характеристиката на поселищната и материалната култура на печенегите и узите, които са основните нови заселници в българските земи през XI-XII в. Тук са анализирани редица топоними и данни, които дават византийските и някои западни съчинения

за усядането на част от тях след миграцията им южно от р. Дунав. Става ясно, че най-често те се насочват към отделни византийски военноадминистративни центрове или към изоставени крепости и селища. Изчерпателната характеристика на печенежката керамика, металоластика, паметниците на въоръжението и снаряжението, жилищата и некрополите има важно значение за придобиване на една по-реалистична представа за нивото на материалната и духовната култура на този номадски народ, заселил се трайно в българските земи. Плод на самостоятелните наблюдения на автора е и очертаването на териториалния обхват на печенежките заселвания в българските земи не само в Подунавие, но също така на север и на юг от Балкана, в Поморавието и Македония (336-338).

В тази глава е отделено подобаващо място също така на куманите и власите, допълващи картината на етническите промени в български земи в хода на номадските нашествия през XI-XII в. По отношение на куманите убедително се защитава тезата, че през XI-XII в. те не усядат трайно в земите на юг от р. Дунав. Що се отнася до власите, за които говори Йоан Кинам, разказвайки за похода на Мануил I Комнин срещу унгарците през 1166 г. Й. Йотов напълно основателно поставя под съмнение възможността те да са обитавали земите на север от р. Дунав (с. 363).

Прегледът на етнодемографските промени в Долния Дунав придобива завършен характер в разглеждането на въпроса за руското присъствие в този граничен район. В своите наблюдения и изводи по отношение на русите авторът се позовава на данните в някои византийски, арабски и руски писмени извори. Те удостоверяват заселване на руски групи в земите на Долния Дунав като гранично население, а така също и извършването на определена руска търговска дейност в дн. градове Шумен и Варна.

Заключението, макар и кратко по съдържание, пресъздава в обобщен вид основните резултати от самостоятелното изследване на Й. Йотов върху историята на българските земи и нашествията на късните номади – печенежи, узи и кумани южно от р. Дунав. То има оригинален характер, което е видно от направените в него изводи.

Авторефератът отразява вярно съдържанието на дисертацията.

Наред с направената аналитична преценка на приносите в дисертацията, бих искала да отправя някои критични бележки и препоръки към нейния автор, които според мен ще го подпомогнат при подготовката на труда за издаването му.

1. В заглавната страница на дисертацията за долна граница на изследването се сочи края на XI в., а на с. 8 при мотивацията на хронологическия и териториален обхват на темата за такава се приема края на X в. Необходимо е да се отстрани това разминаване. Няма съмнение, че вярна е втората датировка.

2. На с. 5, в разрез с добре установени факти и събития в науката, се изказва следното твърдение: „С победния поход на император Йоан I Цимиски (969-976) към столицата Велики Преслав и Дръстър през 971 г. се слага край на Първото българско царство“. На с. 278 то е повторено отново. Необходимо е авторът или да го преосмисли, или да го обоснове със съответните аргументи. Но от историческа гледна точка то е невярно в същината си.

3. На с. 372 освободителното движение на братята Асеновци през 1185-1187 г. погрешно се определя като бунт.

4. Има разминаване в заглавието на част 1 от глава II, посочено в съдържанието на дисертацията и това на с. 147.

5. Бих препоръчала на Й. Йотов при разглеждането на ролята на куманите като фактор в балканската политика на Византия през управлението император Мануил I Комнин да привлече като извор и *Пандеховото пророческо сказание*. В това българско политическо пророчество от началото на XIII в. се прави кратка, но исторически достоверна характеристика за тях.

6. При анализирането на въпроса за българското население в земите на Долния Дунав в трета глава добре би било да се използват и данните от *Българския апокрифен летопис* (XI в.). Паметникът е интересен и от гледна точка на свързването на потеклото на българите с куманите.

Към дисертанта имам и някои въпроси, на които не получих по-ясен отговор в изложението на неговия труд.

1. С какво се характеризира укрепителната система в земите на Долния Дунав след окупирането им от император Йоан Цимиски през 971 г. и след завладяването на Българското царство от Византия в 1018 г.? Може ли да се говори за приемственост в развитието ѝ?

2. Защо на с. 211 се говори за възстановяване на византийското влияние на север от Стара планина и по-конкретно на Долния Дунав, а не за възстановяване на византийската власт в тази област?

Цялостната преценка за качествата на труда и приносите, направени в него, ми дават достатъчно основание да дам положителен вот и да препоръчам на научното жури да присъди образователната и научна степен „ДОКТОР“ на ЙОТО ВАЛЕРИЕВ ЙОТОВ. Убедена съм, че той напълно я заслужава.

31. III. 2015 г.

проф. д-р Милияна Каймакамова

София